

УДК 94 (4): 327. 39 (43+44) «18/19»

**Г. Ю. Панченко**

**ІДЕЇ "ЄДИНОЇ ЄВРОПИ" В РОБОТАХ НІМЕЦЬКИХ ТА  
ФРАНЦУЗЬКИХ ПРОСВІТИТЕЛІВ І ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ  
XIX–XX СТ.**

Багато століть Західна Європа була синонімом роздрібненості народів і держав, гострого протистояння та озброєних конфліктів. Саме цей регіон став осередком і головним полем бою у двох руйнівних світових війнах. Але за останні півстоліття положення в цій частині земної кулі радикально змінилося. Війна зникла із життя народів, що її населяють. Тепер, говорячи про Західну Європу, частіше мова йде про питання європейської інтеграції, що є дуже актуальним.

Європа сьогодні – це один з найуспішніших регіонів світу, що має свою відмінність – йому притаманні географічна, політична, економічна цілісність. Можливо, це наслідок сучасної популяризації, а, можливо, європейський континент завжди мав тенденцію до об'єднання, уособленням чого й став ЄС.

Головною метою даної статті є визначення авторства ідей єдиної Європи за період XIX–XX ст. в межах найбільш активної на той час частини європейського континенту – Німеччини та Франції, а також вивчення внутрішніх та зовнішніх умов, під впливом яких ці ідеї з'являлися. Крім цього, неможливо обійти увагою різноманітність проектів об'єднання, які формували новий образ майбутньої Європи, але частіше вражали своєю утопічністю.

Що стосується історіографії та джерел з цього питання, то покажемо той факт, що дана проблематика не стала предметом комплексного цілісного дослідження. В основному, відомості про причетність до "руху європейської єдності" можна знайти, лише вивчаючи автобіографічні дані письменників, політиків, науковців. У даній статті робиться спроба проаналізувати настрої стосовно питання євроінтеграції серед представників німецької та французької еліти з урахуванням специфіки їх діяльності та способу життя.

В результаті розмірковування над питаннями єдності Європи з'явився досить новий термін у сучасній політичній науці, як "європеїзм" [1, с.52]. У широкому розумінні даного слова – це узагальнюючий погляд на Європу, її географію та історію, народонаселення та економіку, психологію та образ мислення. Для політиків європеїзм – це критерій належності деяких країн і народів до Стародавнього світу. І, нарешті, іноді під європеїзмом розуміють відмінність Європи від інших континентів [1, с.73]. Але в політичному та в ідеологічному значенні європеїзм протягом століть мав вельми конкретне значення. Це поняття

так чи інакше базувалося на одному підґрунті – різноманітних планах європейської єдності, або, говорячи сучасною мовою, інтеграції.

Ідея об'єднання Європи стала актуальною, починаючи з XIV–XV ст. Одним з перших з подібною заявою виступив чеський король Іржи Подебрад [2, с.57], який закликав до об'єднання головних європейських монархів задля, як сказали б сьогодні, колективної безпеки. Історії, безумовно, відомі прецеденти інших спроб злиття європейських територій, але вони були наслідком захватницьких намірів монархічних родин і нічого спільного з цивілізованим політичним утворенням не мали.

Інший прихильник цієї практики – англійський квакер Уільям Пенн (засновник майбутнього американського штату Пенсильванія), який в XVII ст. пропонував об'єднати всі країни Європи під егідою Європейської федеральної ради, що стало б основою для розповсюдження радикальних протестантських настроїв у Європі [1, с.201].

Але особливо популяризувалися ці ідеї в XVIII–XIX ст. Важливо зазначити, що подібні теорії висувалися філософами, суспільними та політичними діячами у різних частинах Європи.

#### **Німеччина.**

Неможливо не пригадати такі величні імена в історії, як Іммануїл Кант з його гуманістичною ідеєю про "союз народів", який забезпечить "вічний мир" [3, с.97]. Адже, мешкаючи в Пруссії XVIII ст., він був свідком пізньофеодальних конфліктів, які так чи інакше були проявами монархічного життя Європи, й окрім розрізненості нічого не приносили. Саме тому в 1795 р. світ побачив його трактат "До вічного миру", що закликав до єдності між народами. У своїй роботі Кант доводив недоцільність війни в Європі й у цілому світі. Найбільш дивовижним є той факт, що він, нічого навіть не знаючи про можливість існування зброї масового знищення, вже тоді попереджав про неминучий ризик глобальної війни. Він говорив про "винищувальну війну", яка дозволила б встановити вічний мир лише на "кладовищі людства" [3, с.113].

В 1923 р. австрійський граф Ріхард фон Куденхове-Каллергі видав книгу під назвою "Пан-Європа", у якій доводив, що європейський континент повинен об'єднатися задля уникнення катастроф, подібних тієї, якою стала Перша світова війна. Автор також зазначав, що цей союз має ґрунтуватися на військовій силі, адже "тільки міць армії може утримати непорозуміння лідерів країн" [4, с.285]. Він одним з перших запропонував створити Сполучені Штати Європи, у своїх виступах посилаючись на такі приклади, як утвердження Швейцарської єдності в 1848 році, розквіт об'єднаної Германської імперії у 1871 р., а також завоювання незалежності Сполученими Штатами Америки в 1776 р.

Схожу думку висловлював Ф. Ратцель, який в своїй роботі "Народознавство. Класика геополітики" написав: "Європа – це частина світу, що має найвищу культуру та розповсюджує її з неперервною

силою. В економічному відношенні – це область найбільш активних зносин і обміну, найбільш тісної взаємодії... Все це разом утворює європейське державне співтовариство, європейський концерн, раду Європи, у якій голос мають великі першокласні країни" [5, с.199].

Не менш відомий німецький геополітик Карл Хаусхофер також пропонував свою модель створення континентального блоку держав. Саме він був автором Євразійського Проекту, а дещо пізніше став ідеологом Конгресу народів, що борються проти імперіалізму [4, с.352]. Він був впевнений, що майбутнє належить крупним державним утворенням, які об'єднані спільною ідеєю. В цьому Хаусхофер бачив причину зіткнень континентальних та навіть планетарних масштабів між силами, що воліють до об'єднання.

### **Франція.**

Заклик до об'єднання Європи чітко просліджується в роботах та політичній діяльності й серед кіл французької еліти.

Найбільш відданим ідеї спільної Європи був класик французької літератури В. Гюго, який також упереджено схилився до необхідності створення Сполучених Штатів Європи. Задля реалізації цих намірів він став депутатом Національної Асамблеї та почав активну роботу на цій ниві. В 1849 р. Гюго виголосив свою історичну промову на Міжнародному конгресі пацифістів у Парижі, у якій назвав європейські народи братством та заявив про очікування того дня, коли "Сполучені Штати Америки та Сполучені Штати Європи, ставши обличчям до обличчя, скріплять свою дружбу рукостисканням через океан, а єдиним полем битви для європейських народів стануть ринки, відкриті для торгівлі та уми, відкриті для ідей" [6, с.211].

Часто ідеологами євроінтеграції називають також Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та чи вірно це? Ці французькі філософи належали до однієї з впливовіших таємних організацій світу – франкомасонів, яка, в свою чергу, мала чітку програмну установку: "Підготувати створення Сполучених Штатів Європи, створити наднаціональну владу, завданням якої буде розв'язання конфліктів між націями". Агентом пропаганди цієї концепції світу та загального благополуччя мало стати масонство. Виконувати та просувати ці настанови було завданням кожного члена ложі. Окремо всі вищезазначені діячі у своїй творчості сповідували ідеї, які за своїм змістом часто заперечували головний заклик масонів. Вони багато писали про силу та значущість національної держави, високо оцінювали французьку індивідуальність. Що стосується їхньої діяльності на ниві масонства, то тут вони активно підтримували ідеї створення Сполучених Штатів Європи, Ліги Націй та ін., хоча окремо ніхто з них ніколи не був ідеологом та прихильником такої єдності.

Цікавою є позиція стосовно проблематики євроінтеграції засновника французької геополітичної школи Відаля де ла Бланша, який доводив гостру необхідність об'єднання європейського континенту, де б

кожна людина відчувала себе громадянином світу. Свою позицію інтеграції Європи в роботі "Східна Франція" він ґрунтував на принципі "схожості землі під ногами" [7, с.264]. Цікавим є те, що Відаль де ла Бланш виділяв Францію та Німеччину, які в тісному союзі й мали очолити цей "світ без кордонів".

Ці ідеї активно обговорювалися в 1920-і рр. і на початку 30-х рр. Можливо, саме вони лягли в основу плану, що був розроблений французьким прем'єром Арістідом Бріаном, який пропонував об'єднати континентальну частину Старого Світу та передати керівництво над нею так званій Європейській конференції. Як він заявив у своєму зверненні до Асамблеї Ліги Націй у Женеві 5 вересня 1929 р.: "Це утворення мало б координувати головні процеси, що відбувалися на території всієї Європи" [8].

Але чи не найбільший внесок у справу інтеграції Європи було зроблено в ХХ ст. двома французькими політичними діячами – Робером Шуманом та Жаном Монне, які протягом своєї кар'єри не просто популяризували ідеї європейської єдності, а й активно впроваджували їх у життя. Шуману належить проект створення Європейського Об'єднання вугілля та сталі, який і поклав початок ЄС. 9 травня 1950 р., коли ним було проголошено промову про "солідарність країн Європи у справі злиття", й тепер відзначається як День Європи [9, с.14].

Ж. Монне також вважається одним із батьків-засновників ЄС. Окрім вже згаданого Об'єднання вугілля та сталі, йому належать проекти Європейського союзу оборони, комітет Сполучених Штатів Європи, Союз європейських держав, Загальний ринок, Загальноєвропейська кредитно-грошова система, Рада Європи, які й сьогодні залишаються базовими для успішного функціонування такого складного організму, як Європейський Союз. Характерною відмінністю уявлень Монне про ЄС було представлення його у вигляді федерації, про що свідчать його заяви: "Нації Європи повинні орієнтуватися на створення спільної держави. Цього можна досягти шляхом послідовних кроків з урахуванням дотримання політичних, економічних, культурних складників, але все це врешті решт призведе до необоротного – Європейської Федерації!" [10, с. 272].

Ще одним представником французької політичної еліти, що так чи інакше був причетний до процесу євроінтеграції, є президент П'ятої французької республіки генерал Шарль де Голль. Все свідоме життя він боровся за суверенітет своєї країни, відстоював її право самостійно й незалежно від сусідів вирішувати всі політичні, військові, економічні питання. Завдяки де Голлю Франція вийшла переможницею в Другій світовій війні, саме завдяки йому було подолано післявоєнну кризу, він талановито вирішував питання французьких колоній, – тобто робив все для процвітання та розвитку Франції. Та наприкінці своєї блискучої кар'єри йому також довелося змінювати політичні орієнтири. На хвилі інтеграційних процесів, що все більше поглиблювалися, він зі своїми

ідеями "національної величі" Франції міг залишитися на узбіччі європейської політики.

Шарль де Голль також був змушений приєднатися до закликів єдиної Європи, яку він, з притаманною йому непокірністю, бачив як "Європа батьківщин", де кожна країна зберігала б свою політичну самостійність та національну самобутність [7, с.401].

Роблячи загальні висновки, слід відзначити, що питання європейської інтеграції у зазначений період було надзвичайно актуальним, а тому привертало увагу як політичних діячів, так і далеких від політики представників еліти.

Вони зі своєї волі чи під тиском зовнішніх факторів, мали реагувати на оточуючі їх події, які загрожували повністю змінити модель міжнародних відносин та створити нову систему світового порядку. Характерним є те, що всі вони по-різному бачили проєкт майбутньої об'єднаної Європи. Політики були більш адаптовані до тогочасної ситуації і намагалися поступово, створюючи допоміжні органи та забезпечуючи нормативно-договірну базу, йти до союзу європейських країн. Діячі культури були більш віддалені від сучасності та свої міркування будували виключно на власному баченні. Ґрунтувалися їхні ідеї частіше на гуманістично-утопічних засадах, які не мали нічого спільного з реаліями. До таких проєктів можна віднести "вічний мир" Канта, пацифістські заяви Гюґо про необхідність створення Сполучених Штатів Європи або "світ без кордонів" Відаля де ла Бланша, який бачив європейську єдність під егідою Німеччини та Франції.

У ХІХ ст. євроінтеграція мала стати виходом з нерівноцінного протистояння Сполучених Штатів Америки з Європою. Перша половина ХХ ст. принесла жорстокі випробування, а тому моделі єдиної Європи в цей період були відповіддю на можливість нового військового конфлікту, який перетворив би Європу на об'єкт міжнародних відносин, що годуватиме більш сильних сусідів. Після жахливого досвіду двох попередніх війн, кожна з яких починалася як громадянська війна всередині європейського континенту, і в яких Європа була основним полем битви, недопущення повторення минулих подій стало головним лейтмотивом всіх її політичних дій, спрямованих на об'єднання.

Проблематика даної статі – це лише частина комплексного дослідження. Його подальші перспективи торкатимуться питань участі інших акторів у євроінтеграційних перетвореннях, де особливою увагою користуватиметься вплив США на інтеграційні процеси Європи в другій половині ХХ ст.

### **Література**

1. **История** европейской интеграции (1945–1994) / [ред. А. С. Намазова]. – М.: Наука, 1995. – 475 с.; 2. **Борко Ю. А.** От европейской идеи – к единой Европе / Ю. А. Борко. – М.: Международные отношения, 2004. – 463 с.; 3. **Кант И.** К вечному миру /

И. Кант. – М.: Наука, 1989. – 218 с.; 4. **Нартов Н. А.** Геополитика: Учебник для вузов / [Н. А. Нартов]; под ред. В. И. Староверова. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2004. – 544 с.; 5. **Ратцель Ф.** Народоведение (Антропогеография) [Электронный ресурс] / Ф. Ратцель // Классика геополитики, XIX век. – М., 2003. – 426 с. – Режим доступа: [http://society.polbu.ru/tihonravov\\_geopolitics/ch11\\_i.html](http://society.polbu.ru/tihonravov_geopolitics/ch11_i.html); 6. **Чубарьян А. О.** Российский Европеизм / А. О. Чубарьян. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 416 с.; 7. **Світова** та європейська інтеграція: Навчальний посібник / [ред. Я. Й. Малик]. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 540 с.; 8. **Звернення** А. Бріана до Асамблеї Ліги Націй від 5. 09. 1929 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.peoples.ru>; 9. **A new idea for Europe. The Schuman declaration – 1950 – 2000.** European Commission. Series: European Documentation. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – 71 p. 10. **Монне Ж.** Реальность и политика [Электронный ресурс] / Ж. Монне. – М., 2001. – 347 с. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2002/4/10.htm>

**Панченко А. Ю. Идеи "единой Европы" в работах немецких и французских просветителей и политических деятелей XIX–XX вв.**

Статья посвящена исследованию идей "единой Европы", а также евроинтеграции на ее начальном этапе.

*Ключевые слова:* интеграция, евроинтеграция, Европеизм, Соединенные Штаты Европы, ЕС.

**Панченко Г. Ю. Ідеї "єдиної Європи" в роботах німецьких та французьких просвітителів і політичних діячів XIX–XX ст.**

Стаття присвячена дослідженню ідей "єдиної Європи", а також євроінтеграції на її початковому етапі.

*Ключові слова:* інтеграція, євроінтеграція, європеїзм, Сполучені Штати Європи, ЄС.

**Panchenko H. Y. Ideas of "united Europe" in works of the German and French enlighteners and political figures in XIX–XX centuries.**

The article is devoted research of ideas of "united Europe" and also eurointegrations on its initial stage.

*Keywords:* integration, Eurointegration, europeizm, United States of Europe, EU.